

Huguenot Hearthstone from the Period of the Religious Wars. The de Bann de Cabiach Family. 1567–1592. Lower Languedoc

UDC: 94:929.6[(44)"]15"

DOI: <https://doi.org/10.15421/172508>**Batenko Taras**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0009-0005-6588-2192>, batenko.scientist@gmail.com*Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)*

Abstract

Relevance. The study of the hearthstone from the period of the Religious Wars, belonging to the de Bann de Cabiach family in Lower Languedoc, is relevant due to its significance as a material source for examining the religious history of France in the 16th and 17th centuries. It represents a period of intense religious conflict between Catholics and Huguenots, reflecting the Protestant identity of the noble family in a region where the struggle for religious faith was particularly fierce. The study of this artifact allows for a deeper understanding of the religious, social, and political processes of the era, as well as the dynamics of interconfessional changes in French society.

Objective. The aim of the article is to determine the historical and cultural significance of the hearthstone of the de Bann de Cabiach family as a source for studying Protestant traditions in Lower Languedoc during the Religious Wars. The research focuses on analyzing the symbolic meaning of the decorative elements of the hearthstone, its heraldic analysis, dating its production, and the likely place of production, as well as uncovering the religious evolution of the de Bann family.

Results. It has been established that the hearthstone is one of the few preserved artifacts that testify to the Protestant roots of the de Bann d'Avéjan family and its branch, the de Bann de Cabiach. The decorative elements and epigraphic inscriptions reflect the religious beliefs of the owners of the hearthstone, and stylistic analysis allowed narrowing the production period to the second half of the 16th century. It was also found that in the 17th century, part of the family returned to Catholicism, highlighting the complexity of religious changes within the noble milieu.

Conclusions. The study of the Huguenot hearthstone of the de Bann de Cabiach family confirms its significance as a historical source for understanding the religious transformations of the Religious Wars period in France. The artifact demonstrates the iconographic and epigraphic features of Protestant art from the late 16th century and serves as an example of the religious split that affected noble families of the time. Further study of similar artifacts will contribute to a broader understanding of confessional dynamics and the cultural heritage of early modern France.

Keywords: Religious Wars in France, Kingdom of France, firebacks, cast-iron hearthstones

Гугенотська плита періоду Релігійних війн. Сім'я де Банн де Каб'як. 1567-1592 рр. Нижній Лангедок

Батенко Тарас*Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів, Україна)*

Анотація

Актуальність. Дослідження камінної плити періоду Релігійних війн, що належала сім'ї де Банн де Каб'як у Нижньому Лангедоку, є актуальним з огляду на її значення як матеріального джерела для вивчення релігійної історії Франції XVI-XVII століть. Вона репрезентує період інтенсивних релігійних конфліктів між католиками та гугенотами, відображаючи протестантську ідентичність дворянської сім'ї у регіоні, де боротьба за віросповідання була особливо гострою. Вивчення цієї пам'ятки дозволяє поглибити розуміння релігійних, соціальних та політичних процесів епохи, а також динаміки міжконфесійних змін у французькому суспільстві.

Мета статті полягає у визначенні історико-культурної значущості камінної плити сім'ї де Банн де Каб'як як джерела для вивчення протестантських традицій у Нижньому Лангедоку періоду Релігійних війн. Дослідження спрямоване на аналіз символічного значення декоративних елементів плити, її геральдичний аналіз, датування її виготовлення, та місця ймовірного виробництва, а також виявлення релігійної еволюції родини де Банн.

Результати. Встановлено, що камінна плита є одним із небагатьох збережених артефактів, які свідчать про протестантське коріння родини де Банн Авежан та її гілки де Банн де Каб'як. Декоративні елементи й епіграфічні написи відображають релігійні переконання власників плити, а стилістичний аналіз дозволив зв'язати період її виготовлення до 2 пол. XVI ст. Також виявлено, що у XVII ст. частина родини повернулася до католицизму, що підкреслює складність релігійних змін у дворянському середовищі.

Висновки. Дослідження гугенотської плити родини де Банн де Каб'як підтверджує її значення як історичного джерела для розуміння релігійних трансформацій періоду Релігійних війн у Франції. Пам'ятка демонструє іконографічні та епіграфічні особливості протестантського мистецтва кінця XVI ст. і слугує прикладом релігійного розколу, який впливав на родини аристократів того часу. Подальше вивчення подібних артефактів сприятиме ширшому розумінню конфесійної динаміки та культурної спадщини Франції ранньомодерного періоду.

Ключові слова: Релігійні війни у Франції, Королівство Франція, фасербки, камінні чавунні плити

Вступ.

Камінна плита представляє протестантську (гугенотську) сім'ю де Банн Авежан (de Banne Avéjan) та її кадетську гілку де Банн де Каб'як (de Banne de Cabiac) в історичному регіоні Нижній Лангедок (Bas-Languedoc). Дворянська сім'я сповідувала протестантизм, проте у XVII ст. її окремі представники повернулись до католицизму. Релігійні погляди представників Банн Авежан та ранньої кадетської гілки Банн Каб'як відображені на чавунній плиті, яка датується кінцем XVI ст., ймовірно між 1567 та 1592 рр.

Аналіз попередніх досліджень. Раніше дослідження родини де Банн Авежан та її кадетської гілки де Банн де Каб'як базувалося переважно на генеалогічних джерелах та документах, що висвітлювали їхній соціальний статус і релігійну приналежність (Aubert de La Chesnaye Des Bois, Louis de La Roque [de La Roque, 1860]). Історики зосереджувалися на релігійних конфліктах у Нижньому Лангедоку, проте матеріальні джерела, зокрема камінні плити, залишалися малодослідженими. Деякі праці фрагментарно згадували про існування подібних артефактів, але їхній символізм та стилістичні особливості рідко аналізувалися. Зокрема Emanuele Haag та Émile Haag (1846) у праці «La France protestante» висвітлюють життя і діяльність гугенотських сімей, що є ключовим для розуміння контексту переслідувань і підтримки протестантів у Франції в досліджуваній період [Haag & Haag, 1846]. Emmanuel Le Roy Ladurie (1969) вивчає соціально-економічну історію Лангедоку, що дозволяє краще зрозуміти середовище, в якому діяли члени сім'ї де Банн де Каб'як [Le Roy Ladurie, 1969]. Luc Ménard (1744–1758) у багатотомному дослідженні «Histoire civile, ecclésiastique et littéraire de la ville de Nîmes» детально аналізує історію міста Нім, включаючи період Релігійних війн, що має безпосереднє значення для дослідження політичного і соціального становища регіону [Ménard, 1744–1758].

Дане дослідження прагне заповнити цю прогалину шляхом комплексного аналізу предмета.

Мета статті полягає у визначення історико-культурної значущості камінної плити сім'ї де Банн де Каб'як як джерела для вивчення протестантських традицій у Нижньому Лангедоку періоду Релігійних війн. Дослідження спрямоване на аналіз символічного значення декоративних елементів плити, її геральдичний аналіз, датування її виготовлення, та місця ймовірного виробництва, а також виявлення релігійної еволюції родини де Банн.

Результати дослідження. Сім'я де Банн (її головна гілка де Банн-Авежан, власники сіл Авежан, Кастійон (Castillon-du-Gard) і ін. у нинішньому департаменті Гар, округ Алес в Окситанії) – одна з найдавніших дворянських сімей у провінції Лангедок, яка отримала дворянство наприкінці XII ст. (de La

Roque, T.1, 1860, p. 46) (Haag, T.1, 1846, p. 221-224). У 1272 р. юрисдикція замку Банн (поблизу м. Нім, Nîmes) і прилеглих територій, якими володіла сім'я Банн, а також збір мита були розділені між королем Франції Філіпом Сміливим, членами родини Банн та іншими знатними особами, які стали співвласниками (Ménard, T.1, 1744, p. 347). Окремі території були поділені між рідними та двоюрідними братами родини Банн як «co-seigneurs».

Скажімо, у 1668 р. П'єр де Банн, лорд Каб'яка, надав свої титули для підтвердження свого дворянства, прав на спадщину чи інші земельні володіння разом зі своїм двоюрідним братом, з яким він був співвласником (Aubert de La Chesnaye Des Bois, T.2, 1863, p. 275). До гербів різних гілок родини Банн вносились численні видозміни. Для прикладу – наприкінці XVI – XVII ст. змінювалась кількість донжонів на вежі, як це видно на гербі сеньйорів Каб'яка (див. нижче фото 1). У геральдиці це, здавалося б незначна деталь, яка проте може змінити картину і напрямок дослідження.

Фото 1. Розмір плити. Розширення від фронту: у верхній частині ширина 0,81 м, нижній – ширина 0,89 м; висота 1,03 м; товщина 2,5-3,5 см (лиття на нерівній поверхні).

Камінна плита п'ятикутної форми, виконана у готичному стилі. Тиснення штампів трьох однакових гербів, двох кинджалів та ножів. Кинджали, мечі тощо активно представлені на гербах історичного регіону Лангедок. Кинджали та ножі гострим кінцем під кутом спрямовані до простого латинського хреста як домінуючого символу (схожі за стилем тиснення ми зустрічаємо на плитах Перигору XVI ст.). Латинський хрест може вказувати як на приналежність представників сім'ї до католицької, так і до протестантської церков. Проте відсутність на плиті явних католицьких символів, як-от святих

чи орнаментів, триграми «IHS», може свідчити на користь її протестантського походження. Тиснення незакріплених предметів на плиті, без суцільної матриці, є характерним для XVI ст.

Камінну плиту знайдено у Château du Faget у селі Ла-Фаж, департамент Тарн у регіоні Окситанія, південь Франції. За кілька століть після своєї появи такі плити вочевидь «подорожували» регіонами, отримуючи перевидання у XIX-XX ст.

Ідентифікація герба.

Фото 2. Ріг і плита

Камінна плита була виготовлена для представників сім'ї де Банн Авежан або ж де Банн де Каб'як, які проживали у м. Нім та у замках Нижнього Лангедоку, що їй належали.

Фото 3. Герб сім'ї де Банн Авежан

Герб сім'ї де Банн Авежан: у блакитному полі половина золотого рогу оленя, покладена навскіс (D'azur à une demie ramure de cerf d'or posé en bande). (Jouglas de Morenas et de Warren, T.1, 1934. p. 340). Banne з окситанської означає ріг.

Під гербом, ймовірно, Клод де Банн-молодший (Claude de Banne; 1676/78-1658), лорд Каб'яка (Cabiach) (de La Roque, T.1, 1860, p. 48), селища, що приблизно у 10-15 км від Авежану, від назви якого й походить основна гілка сім'ї де Банн Авежан (de Banne Avéjan). Відтак Клод де Банн-молодший заснував кадетську гілку de Banne de Cabiach (північна частина департаменту Гар (Gard), округу Алес (Alès, Alais) в регіоні Окситанія, Нижній Лангедок).

Герб de Banne de Cabiach розділений вертикально навпіл. Перша половина: на лазуровому полі половина вирваного з корінням рогу оленя золотого кольору, прикрашена десятьма прямими зубцями, розташованими вертикально; друга: на червоному полі – вежа з донжоном срібного кольору (Aubert de La Chesnaye Des Bois очевидно помиляється, коли при описі герба сім'ї «BANES, Seigneur de Cabiach», приписує їй нормандське походження. Banes, Vane чи Banne є скоріш варіантами написання одного прізвища, різниця у написанні зумовлена відсутністю стандартизації правопису. Прізвища «Banes» і «Banne» з французької читаються однаково як «Бан(н)». Також нам невідомий населений пункт із назвою Cabiach у Нормандії) (Aubert de La Chesnaye Des Bois, T.2, 1863. p. 269)).

Фото 4. Червона вежа

Відповідно до цього опису, герб кадетської гілки де Банн де Каб'як, який ми скоріш за все і бачимо на чавунній камінній плиті, можливо був сформований з додаванням до герба сім'ї де Банн герба сім'ї де Монтегю (de Montaigu) з Лангедоку. Герб сім'ї де Монтегю це: на червоному полі срібна вежа з двома донжонами, розташованими один над одним. На гербах різних представників сім'ї Монтегю також можна побачити один донжон над вежею. Сім'я Банн та сім'я Монтегю об'єдналися у шлюбі наприкінці XV ст., коли лорд Авежану П'єр III де Банн (? – 1514?) одружився з Катериною де Монтегю (Catherine de Montaigu).

Шарль д'Озьє у 14 томі «Загального гербовника Франції», присвяченого провінції Лангедок, наводить герб Susanne de Cabias, який розділений на дві вертикальні частини: 1) половина золотого рогу у блакитному полі та 2) срібна вежа з трьома башточками у червоному полі (фото вище) (d'Hozier, 1711, V.14, p. 506). Він ілюструє трансформацію герба між різними гілками сім'ї де Банн Авежан, а саме зміну кількості башточок на вежі. Така послідовність башт на вежі герба може бути наслідком приєднання представниками гілки де Банн де Каб'як до свого герба головного геральдичного символу дому Монкальм (Montcalm) з Лангедоку. Герб сім'ї Монкальм: на чорному полі срібна башта, увінчана трьома маленькими срібними башточками (фото 5).

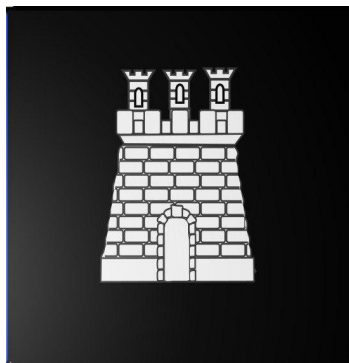

Фото 5. Чорна вежа

Лордів Каб'як можна зустріти в генеалогічних таблицях сім'ї де Банн Авежан лише від Клода де Банна-молодшого, одного з синів Клода де Банна-старшого, себто з останньої чверті XVI ст.

Події Другої релігійної війни в Лангедоці, ймовірно, реконструйовані на чавунній плиті. Сім'я де Банн Авежан / де Банн де Каб'як.

Важливо відтворити атмосферу у Німі та околицях у час, коли могла бути відлита камінна чавунна плита.

Батько Клода де Банна-молодшого, Клод де Банн-старший (Claude de Banne; ?-1604), лорд Авежан (згодом маркізат Авежан) та барон Феррейроль (baron de Ferreyrolles) одружився 7 серпня 1567 р. на аристократці з дому Монкальм (Dauphine de Montcalm) (Aubert de La Chesnaye Des Bois, T.2, 1863, p. 732).

Одруження відбулося менше ніж за два місяці до повстання гугенотів у Німі. У пункті контракту говорилося, що шлюб проходить відповідно до обрядів Реформаторської церкви й з цього часу Клод де Банн-старший сповідував протестантизм як і чимало представників його родини (Eugène et Émile Naag, 1846, T.1, p. 221-222). Місто Нім було одним із центрів протестантизму протягом 1554-1589 рр. У ньому переважно проживали члени сім'ї де Банн Авежан. У 1567 р. гугеноти закликали мешканців Німу до зброї, щоб позбутися католиків, які репрезентували місто, з метою зробити себе його

господарями. Як відомо, лідери гугенотів у 1567 р. намагались викрасти короля Франції Карла IX («Змова в Мо», фр. Conjuraton de Meaux) і змусити його прийняти політику, прийнятну для протестантів. Змова провалилась, але в Німі й околицях відбулося загальне повстання (Ménard, T.5, 1754, p. 9-10). Можливо саме цей радикалізм гугенотських вулиць Німу 1567 р., зафіксовані хроністами заклики «до зброї! вбивай папістів! новий світ!» (фр. «Aux armes! tue les papistes! monde nouveau!») (Ménard, T.6, 1754, p. 11) (Nisard, 1855, p. 91) і є відображені на камінній чавунній плиті. Ми бачимо на ній відбитки зброї (кинджали та ножі), спрямовані під кутом до хреста, показуючи тим самим опору, охорону, захист та військову силу Реформаторської церкви.

Як стверджує історик Німа Леон Менар (Ménard, Léon; 1706-1767) у своїй семитомній документальній праці «Цивільна, церковна та літературна історія міста Нім» (1744-1758), близько сотні католиків, серед них генеральний вікарій єпископа, перший консул, каноніки й інші особи були публічно страчені під час повстання гугенотів 1567 р. Страти відбувались за допомогою кинджалів та шабель, жертв скидали у колодязь єпископського палацу (Ménard, T.5, 1754, p. 15-20, 23-24). Єпископ Німа Бернар д'Ельбен (Bernard d'Elbène; бл. 1509-1569) дивом пережив різанину гугенотів і сховався в Арлі (Ménard, T.5, 1754, p. 21). Різанина та вбивства католиків 30 вересня – 1 жовтня 1567 р., відома як «la Michelade» (Свято святого Михайла) і подальші військові події була частиною масштабної Другої релігійної війни (1567-1568), яка охопила тоді усе Королівство Франція.

На той час родина Монкальм, яка поріднилася зі сім'єю Банн, частково належала до католиків. Її представник – суддя-магістр Жан де Монкальм (Jean de Montcalm, juge-mage), лорд Сен-Веран (de Saint-Véran), Кандіак (Candiac) тощо був дідом дружини Клода де Банна-старшого (de La Roque, T.1, 1860, p. 352) (Aubert de La Chesnaye Des Bois, T.2, 1863, p. 273). 30 вересня 1567 р. Жан де Монкальм захищав Нім від повстання протестантів, його маєток був пограбований і він змушений був залишити місто (Ménard, T.5, 1754, p. 10, 16). Саме Жану де Монкальму, судді-магістру, довелося скликати у Німі надзвичайну раду 29 серпня 1572 р. після отриманих з Парижу новин про різанину у ніч на святого Варфоломія (La nuit de la Saint-Barthélemy) (Ménard, T.5, 1754, p. 71).

Місто Нім у наступних 1569-1570-х рр. перетворилося на столицю протестантської ліги на півдні Франції, або ж у військову протестантську республіку (Nisard, 1855, p. 94-95). Історики Леон Менар, Дезіре Нісар писали, що протягом усього правління короля Генріха III (1574-1589) Нім продовжував відігравати роль тимчасової протестантської республіки та центру в театрі релігійних війн, спустошуючи майно католиків (Ménard, T.5, 1754, T. I-II) (Nisard, 1855, p. 95).

Син Клода де Банна-старшого, Клод де Банн-молодший, сеньйор Каб'як, здобув початкову освіту в Королівському коледжі в Німі, яким керували протестанти (Ménard, T.5, 1754, p. 8), в цьому місті він народився та помер. У 14 років, бл. 1590-1592 рр. він був відправлений на навчання до єзуїтів у м. Турон (Tournon-sur-Rhône, регіон Овернь-Рона-Альпи на півдні Франції). А вже у 1596 р. єзуїти, хоч і з переслідуваннями, осіли у Німі (Ménard, T.5, 1754, p. 290), що може символізувати втрату містом неофіційного статусу столиці гугенотів на півдні Франції. Члени Товариства Ісуса зробили з Клода де Банна-молодшого ревного католика (Ménard, T.6, 1755, p. 132) (Aubert de La Chesnaye Des Bois, T.2, 1863, p. 275). У 1610 р. він одружився з Габріель де Рувєрі де Кабрієр (фр. Gabrielle de Rouverie de Cabrières).

Згодом, бл. 1604 р. був призначений радником судової палати Німу й обіймав цю посаду понад 40 років, поки не передав її своєму синові у 1645 р. (Ménard, T.6, 1755, p. 132). Його судова діяльність припала на період Тридцятилітньої війни, що спершу носила релігійний характер. «У віці 80 років, – пишуть Ежен та Еміль Гаг у праці «Протестантизм у Франції», – його «гарячий запал» ще не охолов, адже він написав проти протестантів книгу під назвою «Писання, залишене міністрами так званої реформованої релігії», яка, однак, була надрукована лише після його смерті в 1658 році. У цій праці він намагався довести, що жоден уривок зі Святого Письма не виправдовує вірувань протестантів, тоді як, навпаки, чимало формальних текстів їх спростовують. Це був витвір, гідний учня єзуїтів» (Haag, 1846, T.1, p. 222). Клод де Банн Каб'як звернувся у цій книзі з промовою до своїх родичів-протестантів наслідувати його прикладу і повернутися до католицизму (Ménard, T.6, 1755, p. 133). Син Клода де Банна, П'єр де Банн, лорд Каб'яка, радник у суді міста Нім (conseiller au siège présidial de Nîmes) та капітан полку, наслідував батька і також зрікся протестантизму (1681) (Fraix de Figon, 1909, p. 90).

У П'єра де Банна не було нащадків чоловічої статі, тож одна з ліній де Банн де Каб'як увірвалася наприкінці XVII ст. (Aubert de La Chesnaye Des Bois, T.2, 1863, p. 275)

***Холодні періоди мінімумів Шперера і Маундера
Малогольодовикового періоду у нижньому Лангедоку
як причини поширення камінних чавунних плит.***

Поява камінних чавунних плит для додаткового обігріву приміщень не була винятком у нижньому Лангедоку як одному з найтепліших материкових регіонів Королівства Франція. Поява таких плит була спровокована холодними, переважно дощовими, інколи сильними (за мірками та спостереженнями того часу) морозними зимами, задокументованими у нижньому Лангедоку у період раннього мінімуму Шперера (1430-ті рр.).

Тривалі морозні зими щоразу завдавали збитків матеріального та продовольчого характеру. Втрати були помітні також у містах та селах нижнього Лангедоку. На основі зібраних документальних джерел Леон Менар наводить деяку інформацію щодо характеру зим у цьому регіоні протягом Малого льодовикового періоду, його найбільш активних фаз від XV і до початку XVIII ст. Проте слід визнати, що таких холодних зим упродовж XV-XVIII ст. Менар наводить небагато. Це не означає, що їх не було; цей перелік можна було б розширити за рахунок інших джерел, які повідомляють про сильні зими у сусідньому Провансі як регіоні з подібними до Лангедоку зимовими температурами. Не оминуло Лангедок найхолодніше для Центрально-Західної Європи XV ст. десятиріччя, яке припадає на 1431-1440 рр. Часті повені, мороз та смертність охопили Францію у це десятиріччя та спричинили надзвичайний дефіцит харчів.

У 1433 р. граф Фуа (comte de Foix) на прохання Генеральних станів (états généraux) Лангедоку змушений вжити заходів із захисту торгівлі пшеницею, вином та іншими продуктами харчування за межами регіону та королівства (Ménard, T.3, 1752, p. 182; preuves, chronique 243). У 1492 р. Нім та околиці нижнього Лангедоку спіткала сувора і тривала зима, весною регіон відчув велику нестачу худоби (Ménard, T.4, 1753, p. 40); мороз відчувався і на півночі Італії, у Генуї гавань замерзла на Різдво (Easton, 1928, p. 86). Також у 1560-х рр. міські депутати Німу виділяли кошти на будівництво за межами міста карантинних каркасних будівників на випадок спалаху чуми, а також для тих громадян, які через брак притулку змушені покинути місто, щоб уберегтися від холоду, заморозків та інших негараздів зимового сезону (Ménard, T.4, 1753, p. 397). Холодна зима, за Менаром, спіткала нижній Лангедок у 1576 (?) р. (ймовірно йдеться про зиму 1571 або 1573 р.), мороз знищив оливкові дерева (Менар, ймовірно, припустився помилки щодо року зими. За Істоном, зима у 1575/6 р., була «дуже м'якою»; натомість «дуже довга і сувора» зима 1571 р. принесла шкоду Лангедоку, де фруктові дерева «вимерзли аж до кореня»; зима 1573 р. відома у Європі як «надзвичайно довга», багатосніжна та з великим морозом (Easton, 1928, p. 96-97) (Ménard, T.7, 1758, p. 51)).

Холодні зими були відчутними під час мінімуму Маундера (1645-1715). Так, місцеві «Journaux anonymes» у Німі повідомляли про посушливу осінь і суху морозну зиму 1659/60 рр.: «суха й сувора зима з нестерпним холодом; Рона була вкрита льодом товщиною у два пальці» (фр. «Un hiver sec et sévère, avec froideur insupportable; le Rhône s'étant pris de gelée ayant deux cannes d'épaisseur» (Ménard, T.5, 1754, preuves-journaux 3)). Очевидно, що тривала засуха у 1659 р. зменшила рівень води у Роні та сприяла її замерзанню у регіоні із м'яким кліматом.

Істон у своєму збірнику зим Західної Європи також повідомляє про сильну морозну зиму 1660 р., яка була дуже холодною у Провансі та на півночі Італії й призвела до вимерзання оливкових дерев (Easton, 1928, р. 110). Особливо суворою була зима 1708/09 рр. у кульмінаційний період мінімуму Маундера, яка завдала Лангедоку збитки, знищила оливкові дерева і спровокувала голод серед найбідніших громадян (Ménard, T.5, 1754, preuves-journaux 19-20).

Нижній Лангедок. Місця виробництва заліза, сталі та чавуну у XIV-XVI ст.

Звернемо увагу на декілька потенційних місць у Нижньому Лангедоку, де могла бути виготовлена камінна плита з гербом сім'ї де Банн Авежан або де Банн де Каб'як.

1) Алес та Севенни. Упродовж пізнього Середньовіччя (XIV-XV ст.) і до кінця XVI – поч. XVII ст. у залізорудному та вугільному басейні району Алес (d'Alès, епархія Юзес (Uzès), департамент Гар (Gard), Нижній Лангедок) була сконцентрована сталеливарна промисловість прямого (каталонського) методу. Це тривало до часу (середина XVI – початок XVII ст.), поки не відбулася повільна перемога доменних печей валлонського непрямого методу, що передбачав значне використання кам'яного вугілля. Металургійні інновації Лангедоку були схожі до географічно сусідніх Піренеїв, де на початку XVI ст. революція доменної печі все ще не відбулася, а між прямим і непрямим методами відновлення заліза існувала технічна межа (Verna, 2001, р. 251, 257-258).

Алес у цей період відкривав ворота до каштанових лісів гірського регіону Севенн (Cévennes), відтак до використання в металургійному процесі зростаючого у ціні кам'яного вугілля. Місця, багаті на поверхневі поклади заліза в районі Чорної Гори (Montagne Noire) були відомі ще з часів Римської імперії (Belhoste, 2001, р. 519). Еманюель Ле Руа Ладюрі у своїй дисертації «Селяни Лангедоку» пише, що у 1550-х рр. околиці міста Алес були всіяні численними шахтами, печами, вугільними ямами; по течії річок працювали «залізні млини», які використовували потоки води для роботи молотів, що обробляли залізо (окситанська: *molins à battre fer*), а також млини для подрібнення руди (фр. *moulins à pilonner le minerai*) (Le Roy Ladurie, 1969, р. 77-78). Тут слід розрізняти слово «mouline», який зазвичай означає млин, за контекстом.

Термін «*molins à battre fer*» (буквально з окситанської «млини для обробки заліза») стосується типу кузні з механічними молотами, відомі як «мартинети» (фр. *martinets*). Ле Руа Ладюрі описував під цим терміном механізми, які використовували гідравлічну енергію води для приведення в дію великих молотів, що застосовувалися для кування та обробки заліза. Тоді як термін «*moulin à pilonner le minerai*», наведений Ле Руа Ладюрі для характеристики залізорудних місць біля Алеса в Лангедоку, означає млин для подрібнення руди, іншими словами механічний

пристрій, призначений для дроблення та подрібнення мінеральної сировини перед подальшою обробкою. Він звертає увагу, що в середині XVI ст. у районі міста Алес вони все ще активно використовувались: «на потоках працюють «млини для обробки заліза» (себто млини, які за допомогою сили води приводили в дію молоти для кування та обробки заліза – авт.), які, за кадастровим переписом епархії 1552 р., були присутні в каштанових лісах Севенн (Cévennes), особливо поблизу Алеса» (Le Roy Ladurie, 1969, р. 77). Хоча відомо, що з середини XVI ст., зі зростанням сталеливарної промисловості та валлонського типу доменної печі, у Лангедоку та сусідніх Піренеях починається кінець часу млинів (Verna, 2001, р. 258).

Бертран Жілль (Gille, 1960, р. 23-32), Еманюель Ле Руа Ладюрі (Le Roy Ladurie, 1969, р. 77-78) у 1960-х рр. без розбору називали гідравлічні кузні «залізними млинами» (Verna, 2001, р. 11). Під цим поняттям слід розуміти різні типи гідравлічної кузні. Вже в середині XVI ст. у південних регіонах Франції, що спеціалізувалися на прямому методі відновлення залізної руди, існували гідравлічні кузні, які могли працювати, як пише Катерина Верна, альтернативно – з прямим метод відновлення руди та непрямим, себто з плавильними та рафінувальними установками, які передбачали очищення чавуну від вуглецю і домішок (Verna, 2001, р. 257). Існування плавильних установок дозволяло виплавляти різні речі з чавуну для домашнього вжитку, в тому числі й камінні плити.

2) Монпельє та околиці. Відомо, скажімо, що артилерійську зброю – чавунні гармати, кулеврини (довгоствольна артилерія), ядра у 1570-х рр. міська рада Німа виплавляла і перевиплавляла саме у Монпельє, де існували відповідні виробничі потужності й куди скоріш привозили готову сировину (Ménard, T.5, 1754, р. 122). Тож Монпельє також могло постачати ранні чавунні плити для дворянських сімей Нижнього Лангедоку.

3) Нім і околиці. Щодо самого міста Нім чи його найближчих околиць, доменних печей у період раннього Нового часу не зафіксовано, проте не виключено, що на зламі XVI-XVII ст. деякі плавильні непрямі установки вже могли існувати та відливати чавун у форми. Історик Німу Леон Менар пише, що на одному зі семи пагорбів міста у Середньовіччі розташовувались кузні. Цей пагорб окситанською називався Puech-Ferrier (Залізний пагорб); деякі старовинні документи називають цю землю Podium Ferrarium (лат. Залізний пагорб) (Ménard, T.7, 1758, р. 124-125).

Висновки.

Дослідження гугенотської камінної плити родини де Банн де Каб'як дозволило значно розширити уявлення про матеріальну культуру та релігійні символи протестантів у Нижньому Лангедоку XVI-XVII століть. Плита виступає важливим історичним джерелом для розуміння динаміки конфесійних змін

і політичного контексту Релігійних війн у Франції. Її декор і символіка відображають ключові аспекти релігійної ідентичності родини, яка певний час зберігала вірність протестантським переконанням.

Аналіз епіграфічних і стилістичних елементів дозволив датувати виготовлення плити між 1567 і 1592 роками. Це був період найгостріших конфліктів між католиками і гугенотами, що надає досліджуваному артефакту додаткового значення як свідчення стійкості протестантської спільноти. Виявлена зміна конфесійної приналежності частини родини де Банн у XVII ст. ілюструє складність релігійної адаптації під тиском контрреформації та політики рекатолизації.

Камінна плита родини де Банн є прикладом збереження гугенотської спадщини в матеріальній культурі. Її дослідження сприяє кращому розумінню релігійних трансформацій епохи та ролі символічних об'єктів у формуванні ідентичності. Подальше

вивчення подібних артефактів дозволить створити більш повну картину протестантської культури та соціальних змін у Франції ранньомодерного періоду.

Дослідження матеріальних джерел, таких як камінна плита родини де Банн, відкриває нові можливості для глибшого аналізу культурної взаємодії між різними релігійними громадами. Воно також підкреслює значення символічної репрезентації релігійних переконань у приватних і суспільних просторах. У подальшій перспективі важливим завданням є комплексне зіставлення таких артефактів із письмовими джерелами, що дозволить повніше розкрити феномен релігійної пам'яті в умовах репресій та змін.

Таким чином, результати дослідження не лише підтверджують культурно-історичну значущість пам'ятки, а й відкривають нові перспективи для міждисциплінарного вивчення релігійної історії та мистецтва.

REFERENCES

- Aubert de La Chesnaye Des Bois, F.-A. (1863). *Dictionnaire de la noblesse: contenant les généalogies, l'histoire et la chronologie des familles nobles de France* (T. 2). Paris: Chez Schlesinger frères, libraires-éditeurs.
- Belhoste, J.-F. (2001). *Mutations techniques et filières marchandes dans la sidérurgie alpine entre le XIIIe et le XVIe siècle. La sidérurgie alpine en Italie (XIIIe-XVIIe siècle)*. Rome: École Française de Rome, 515–592.
- d'Hozier, C. (1711). *Armorial général de France (Ms 32228 à 32262)*. Paris: Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits.
- De La Roque, L. (1860). *Armorial de la noblesse de Languedoc. Généralité de Montpellier* (T. 1). Montpellier: Éditions Pierre Clerc.
- Easton, C. (1928). *Les hivers dans L'Europe occidentale*. Leyde: Librairie et imprimerie ci-devant E.J. Brill.
- Fraix de Figon, R. de. (1909). *La terre et seigneurie de Figon et ses possesseurs*. Lyon.
- Gille, B. (1960). Les origines du moulin à fer. *Revue d'Histoire de la Sidérurgie*, 1(3), 23–32.
- Haag, E., & Haag, É. (1846). *La France protestante* (T. 1). Paris.
- Jouglas de Morenas, H., & de Warren, R. (1934). *Grand armorial de France: Catalogue général des armoiries des familles nobles de France* (T. 1). Paris: Les Éditions Héraldiques.
- Le Roy Ladurie, E. (1969). *Les paysans de Languedoc*. Paris: Flammarion.
- Ménard, L. (1744). *Histoire civile, ecclésiastique et littéraire de la ville de Nîmes avec les preuves* (T. 1). Paris.
- Ménard, L. (1752). *Histoire civile, ecclésiastique et littéraire de la ville de Nîmes avec les preuves* (T. 3). Paris.
- Ménard, L. (1753). *Histoire civile, ecclésiastique et littéraire de la ville de Nîmes avec les preuves* (T. 4). Paris.
- Ménard, L. (1754). *Histoire civile, ecclésiastique et littéraire de la ville de Nîmes avec les preuves* (T. 5). Paris.
- Ménard, L. (1755). *Histoire civile, ecclésiastique et littéraire de la ville de Nîmes avec les preuves* (T. 6). Paris.
- Ménard, L. (1758). *Histoire civile, ecclésiastique et littéraire de la ville de Nîmes avec les preuves* (T. 7). Paris.
- Nisard, D. (1855). *Nîmes. Histoire et description des principales villes de l'Europe*. Paris: Desenne.
- Verna, C. (2001). *Le temps des moulins: Fer, technique et société dans les Pyrénées centrales (XIII–XIV siècles)*. Paris: Éditions de La Sorbonne.